

Krauhulcsán Zsolt

KÓDFEJTÉS

Szekér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód – Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014, 270 oldal

Bár a cím egy népszerű amerikai író regényét idézi, a szerzők nem egy thrillert írtak és a könyvükben összeesküvés-elméleteket sem kívántak leleplezni. Igaz, van benne szó például átlényegülésről (*transsubstantiatio*), és az összeesküvés-elméletek hívői is biztosan találnak a könyvben elképzelésükhöz részben illő igazolást, de a kötet nem lesz a konteóhívók bibliája. A könyv címének magyarázatát, illetve témájának körülhatárolását a szerzők rögtön a kötet elején megteszik. Szekér Nóra és Riba András László szerint a Nagy Imre-ügy „nyitotta a zárat a rendszerváltás kapuján”, de hangsúlyozzák – szemben az általánosan elfogadott, sok helyütt és sokszor hangoztatott állásponttal –, hogy nem az újratemetés szimbolikájával, hanem az MSZMP által kezdeményezett politikai döntések sorozatával. A szerzők szándéka szerint könyvük „az átmenet évének politikai döntéshozatalát Nagy Imre újratemetésének ügyén keresztül vizsgálja és mutatja be”. A kötet elején felvillantott koncepció szerint tehát az állampárt – saját jól felfogott (hatalmi) érdekei védelmében – maga indította el azokat a folyamatokat, amelyeknek egyik állomása Nagy Imre és mártírtársai újratemetése volt. A pártvezetés ezt, illetve ezen keresztül ’56 kérdését számára kedvező módon kívánta felhasználni. Az MSZMP számára létfontosságú volt, hogy „a kommunizmus örökségéről kinyilvánított módon lemondhasson”, az 1956-os forradalom és megtorlás teherétől megszabaduljon. Elsődlegesen azért, hogy a párton belüli szakadást megakadályozzák, illetve hogy a későbbiekben ne állampártként, hanem egyszerűen csak (az egyik) politikai pártként tűnhessenek fel. Ez a folyamat volt – a szerzők szerint – *a hatalom átlényegülése*.

A szerzők a fenti folyamatot azonban nem a „szokásos” módon, a „szimbolikus tér árnyékában” kívánják bemutatni, hanem egy új elemzési keretet alkalmaznak. Egy olyan forrásközpontú megközelítést vezetnek be, amely az állampárt szemszögéből, a már eddig is ismert források szelekciójával nem a már „kanonikusan meghatározott eseménysorra”, hanem a kirajzolódó összefüggésekre összpontosít. Módszerük a látásvizsgálat során alkalmazott szintézis-ötlettel hasonlítható, egyfajta komplex látásmódot jelent.

Szekér és Riba a *Hányszor lehet egy embert eltemetni?* című fejezetben elsősorban a társadalomtörténeti dimenziókat kívánták kiemelni. Tételmondatuk röviden valahogy úgy hangzik, hogy az ellenforradalomra épített rendszer legitimitása ekkorra már tarthatatlanná vált, amit a rendszer vezetői Nagy Imre újratemetése előtt már jóval korábban tudtak, mégis csak 1989. június 16-án temették el (újra) a mártír miniszterelnököt (17). Ezért a szerzők megkülönböztetik a jogi és a politikai rehabilitáció menetét, és e fejezetben az ez utóbbihoz vezető utat és annak jelentőségét kívánták bemutatni, első-

sorban a PB- és KB-üléseken a témában megszólaló pártfunkcionáriusok véleményére koncentrálna.

Berecz János 1988 októberében egy olyan értelmezést ajánlott, amely elutasította a kommunista diktatúra 1945-től való egységes történelmi korszakként való kezelését, mert így a kádárizmus a sztálini modellel kerülne egy lapra, s a Rákosi-korszak terrorja egybemosódna az 1956-os forradalom utáni megtorlásokkal. Véleményem szerint Berecz megközelítése részben nem új keletű, hiszen maga Kádár is úgy kívánta felépíttetni restaurációs rendszerét, hogy demonstrálja: az MSZMP megalapításával – amely ugyan az „ellenforradalom” ideje alatt történt – szakított a Rákosi-korszakkal. Kádár tudta, hogy az „ellenforradalom” vérgőzös viharában fogant pártja egyik legnagyobb tehertétele Nagy Imre személye, aki egyet jelentett 1956-tal, hiszen vele indokolták a megtorlásokat is. Ezért Kádár 1948-ra nyúlt vissza, akkorra amikor a Rákosi–Gerő-klika leterítte „marxizmus-leninizmus kommunista útjáról”. Az MSZMP-nek Nagy Imre és első kormánya a Rákosi-korszak bukását, tehát a „marxi-lenini eszmékhez” való visszatérés kezdeteit is jelenthette volna – de Nagy Imre Kádár legkomolyabb politikai ellenfelévé vált 1956 novemberétől –, ezért kellett korábbra datálni rendszere ideológiai geneziséét. Nagy Imre megsemmisítése volt az a pont, ahol az MSZMP vezetése és – nem mellékesen – a politikai rendőrség közös nevezőre jutott, s így lett ez a megszülető régi-új berendezkedés fő alapvetése.

A Berecz-féle történelmi konstrukcióval szemben azonban Pozsgay Imre egy másik értelmezést vetett fel, s ezért a szerzők – nagyon helyesen – hosszasan értekeznek Pozsgay elhíresült nyilatkozatáról, amelyben a korábban ellenforradalomnak nevezett „sajnálatos októberi eseményeket” népfelkelésnek minősítette. A nyilatkozat – sokan és sokszor megállapították már – megrendítette a párt identitását, megkérdőjelezte legitimitását. Szekér Nóra és Riba András László azonban észrevették, hogy a nyilatkozat „ereje” nem elsősorban az átminősítésben rejlett, hanem abban, hogy nem „árnyalta”, nem magyarázta meg a különbséget, egyszóval nem adott kiutat a párt tagjai számára, amelyben az átmenet lehetősége felvillant volna. Grósz Károly szavait idézik, aki elégedett lett volna egy kötőjellel összeragasztott „népfelkelés-ellenforradalom” szókapcsolattal (60). Pozsgay ráadásul a népfelkelés kimondását összekapcsolta a többpártrendszer bevezetésének lehetőségével is. Még az érvelése, nyelvhasználata sem illett a pártfrazéológiába, ám – a szerzők szerint – nyilatkozata az MSZMP érdekeit is szolgálta. Ahogy megállapították: „Akármilyen is volt azonban a nyilatkozat hátterében, véleményünk szerint – amellet, hogy az valóban fontos lépést jelentett a rendszerváltás felé – a látszat ellenére a párt érdekeit is szolgálta. Kockázatos volt ugyan, de számos lehetőséget nyitott meg a párt előtt, és növelte játékterét” (68). Ezt igazolja, hogy 1956 kérdésében egyértelmű politikai határozat sem a február 10–11-i KB-ülésen, sem később nem született, és ebben az időszakban a pártegység fenntartása már nem ideológiai, sokkal inkább taktikai szempontok miatt vált fontossá, aminek a fenntartásában Pozsgay – beleértve elhíresült nyilatkozatát is – ugyanúgy részt vett, mint például Grósz Károly vagy éppen Fejti György – írják a szerzők.

Ezután a kutatók a február 7-i PB-ülés jegyzőkönyvét veszik górcső alá, Grósz Károly, Berecz János és Pozsgay Imre értékelését elemzik, hasonlítják össze. Itt áll össze

világosan Pozsgay érvrendszerére, aki ekkor történeti elemzésbe kezd. Szerinte Magyarországon 1944–1945-ben valódi forradalom zajlott le, ami jelentős értéke a mai magyar társadalomnak, és amit vállalni lehet és kell is, egészen 1949-ig. Ez azért fontos, mert – Pozsgay Donáth Ferencre hivatkozik – 1956-ban ugyanilyen „népi intézmények” jöttek létre, amelyek 1949-ig megalakultak, tehát a népfelkelés kategória szerinte helyes. Annál is inkább mert „belesimul” a Szovjetunióval való kapcsolatba – érvel Pozsgay –, hiszen „ennek [a fogalomnak] nincs szovjetellenes éle, de antisztálinista éle van”. Ez a kijelentés ekkor már vállalható Moszkva számára is – folytatja Pozsgay –, hiszen az SZKP XXVII. kongresszusán megállapították, hogy a sztálini berendezkedés „kényszerformációként” települt rá Kelet-Európára. És ezután jön a kulcsmondat: „És ez az összefüggés az, ami véleményem szerint a pártot anélkül, hogy teljes identitását és önbecsülését aláásná, kiegészíti egy aktuálpolitikai kényszerből született fogalom fogságából anélkül, hogy az egész párttal visszanézve kellene itt valami különleges számonkérést és elszámoltatást véghez vinni” (75). Így kerek a történet...

A második fejezetben (*Egy szimbólum üzenetének anatómiája*) a szerzők az MSZMP, a pártvezetés, az egyes szereplők, a taktikák és a különböző lehetséges forgatókönyvek összehasonlítását ígérik, és elsősorban a többpártrendszerhez való viszonyulást elemzik. Szekér Nóra és Riba András László az 1988 novemberében íródott *Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után* című, Berecz János számára készített összeállítást – közel három oldalon keresztül – idézik azzal a céllal, hogy bemutassák: hogyan készítették fel a pártközvéleményt Nagy Imre 1956-os magatartásának pozitív átértelmezésére. Ezzel egybecsengett Pozsgay 1989. február 7-i PB-ülésén elmondott szocialista történelemértelmezése, amely forradalomnak minősítette az 1944–1945 fordulóján lezajlott változásokat, melynek szerves folytatása volt az 1956-os népfelkelés. Ez a „történelemértelmezési korrekció” – ahogyan a szerzők megfogalmazták – „legitimizálta” a többpártrendszert, hiszen így az 1945 és 1949 közötti többpártrendszer időszaka a magyarországi szocializmus egyik értékes korszaka lett, és így 1956 októberében nem a kommunizmus, hanem a sztálinizmus ellen tört ki felkelés. Szekér és Riba azonban felhívja a figyelmet, hogy ezt az eszmefuttatást csupán narratívaként szabad értelmezni, a demokratikus viszonyok kialakítása csupán egy lépcsőfok volt a totális hatalom megszerzéséhez vezető úton.

Ezután ismét hosszasan, több oldalon keresztül idéznek a szerzők egy PB-ülés jegyzőkönyvéből, majd Grósz Károly, Fejti György és Lukács János hozzászólásait hasonlítják össze. Megállapítják, hogy ezen a január 31-i megbeszélésen elhangzottak egy korábban keletkezett, szigorúan titkos minősítésű, *Gondolatok a politikai rendszer reformjáról, a hatalomgyakorlás megosztásáról* címet viselő dokumentumban már megfogalmazódtak. Ebben már a hatalom koalíciós megosztásán keresztül levezényelendő átmenet koncepcióját rajzolódt ki. Ehhez – folytatják a szerzők – két alapvető problémát kellett megoldani: a többpártrendszer jogi elismertetését, illetve 1956 politikai átértelmezése helyett annak történészi feladattá történő átminősítését. Ugyanakkor, hogy „a káposzta is megmaradjon és a kecske is jóllakjon” dilemmát, vagyis hogy 1956 átértékelése úgy történjen, hogy közben a párt ne ássa meg a saját sírját, sőt az öngazolás lehetősége is benne legyen, ne-

hezen tudta elfogadni Grósz, szerinte ez a korábbi egyoldalúságot egy másfajta egyoldalú megfogalmazásra cseréli fel. Kállai Gyula pedig egy új védekezési szempontot, a *szovjet nyomásra* való utalást emeli be, hogy ezután a szovjetek felelősségére rendszeresen utaljanak a párt részéről. Miután a párt a népfelkelés minősítést hivatalosan is vállalta, Nagy Imre újratemetése is „rendezhetővé vált” – írják a szerzők –, mert az így már nemcsak buktatókat, de lehetőségeket is nyújthatott az MSZMP számára.

Az *Egy temetés keresztmetszete* című fejezetben a jogi, állambiztonsági aspektusokat vizsgálják a szerzők, azt, hogy a politikai nyilatkozatok mögött milyen taktikai szándékok és milyen állambiztonsági, operatív intézkedések álltak. Megállapítják, hogy az MSZMP számára az újratemetés „kontroll alatt tartása” egzisztenciális kérdés volt. Miközben 1989 májusában (a KB 1989. május 26-i határozata) egyszerre folyik tovább a párt részéről a Nagy Imrével való azonosulás és Nagy Imre elhatárolása a forradalom nem kívánt örökségétől, bekerül a taktikai elemek közé egy új motívum: Nagy Imre esetleges NKVD-s ügynökműltja is. Szeptemberben a dokumentumok is előkerülnek, az egyik KB-ülésen Grósz Károly egy szovjet levéltárból származó iratot lobogtatva jelenti be, hogy Nagy Imre „Vologya” néven az NKVD ügynökeként tevékenykedett. Grósz értelmezésében a dokumentumok szeptemberi – tehát már a temetés lezajlása utáni – nyilvánosságra hozatala „a pártmozgalom orientálását” szolgálta, vagyis ez már egyértelműen az MSZMP-n belüli reformszárny elleni támadás volt. Nem lehetett véletlen, hogy Nagy Imre személye nem az MSZMP reformpárti előképe, hanem sokkal inkább a későbbi SZDSZ emblemikus példaképe lett – írják a szerzők.

Egy újabb részben a koncepciók eljárások felülvizsgálata kerül terítékre, ahol a szerzők a Nagy Imre-per felülvizsgálata körüli vitákat elemzik, azt, hogy a fellebbezés, a törvényességi óvás vagy a perújrafelvétel közül mely formában történjen meg a jogi rehabilitáció. Látszólag nincs nagy jelentősége a jogi formának, de Szekér Nóra és Riba András László felhívják a figyelmet arra, hogy a Nagy Imre-per törvényességi óvással történő felülvizsgálata miatt a személyes felelősség kérdését nem lehetett felvetni sem Kádár János, sem más egykori döntéshozóval szemben. A semmisségi eljárás is hasonlóan kollektív arctalanságba burkolja a főszereplőket, a jogi visszaélések nem kerülnek vizsgálat alá – jegyzik meg. A perújrafelvételtől vonakodó pártvezetés tisztában volt ez utóbbi jogi eljárás veszélyével: így egyértelműen kimondható lett volna, hogy Nagy Imre kivégzése politikai gyilkosság volt. Ezzel a történések elemzése kikerült a bíróságok hatásköréből és átkerült a történészek asztalára, mindenféle büntetőjogi felelősségrevonás fenyegető árnyéka nélkül. Így Nagy Imre újratemetése lett az MSZMP „ideológiai rendszerkorrekciós politikájának” legfontosabb eleme, vagy ahogyan a szerzők találoán megfogalmazták: az újratemetés „premier előadása is volt a megbékélés politikájának”.

Az újratemetés állambiztonsági előkészítésének, biztosításának dokumentumait már több tanulmányban publikálták. Ennek ellenére érdekesítő, ahogyan a szerzők elemzik azokat, hogy megállapítsák: az átmenet időszakában a hatalom mitől félt, milyen tendenciákat igyekeztek elkerülni és milyen irányba próbálta (meg)vezetni a társadalmat. Megállapításuk szerint a pártvezetés egyértelműen attól tartott, hogy az újratemetés esetleg rendszerellenes tömegdemonstrációvá válik majd. A temetést az ellenzék kezde-

ményezte, a hatalom, a párt a háttérben maradt, de ez is volt a párt és állambiztonsági vezetés szándéka: a felelősséget a szervezőkre kell hárítani – olvasható egy jelentésben. Szekér és Riba ebben a részben a hálózati személyek részére adott operatív utasításokból szemelget, és feltárja azokat a módszereket, amelyekkel a politikai rendőrség orientálni próbálta a közvéleményt, az ellenzékot, az egész társadalmat. Az állambiztonság illetékes szerveinek képviselői operatív bizottságot alakítottak, tervet dolgoztak ki, melynek fontos része volt a közvélemény befolyásolása, az emigráció felé különböző információk „betáplálása”, lejáratás, kompromittálás, játszmás ügyek alkalmazása és így tovább. Az emigráció radikálisnak tartott képviselőit úgy tartották távol az eseménytől, hogy azt sugalmazták feljűk: ez egy kommunista temetés, és a részvételűkkel csak „legalizálnák” az MSZMP-t. Az ellenzéki INCONNU csoport tagjai már akkor is úgy vélték, hogy az újratemetés nem a forradalom, hanem a reformkommunizmus rehabilitálásáról szól. A radikálisnak tartott személyeket behívtak a rádióba nyilatkozni, hogy addig ki se kerüljenek onnan, amíg a temetés le nem zajlott. Jobboldali veszéllyel riogattak, a politikai rendőrség saját maga készített ilyen témájű röpcédulákat, címlistákat, illetve szélsőséges jobboldaliak provokációját vizionálták.

Nyers Rezső értékelése szerint az újratemetés „egy szép döntetlen” volt, bár én inkább egy többgőlos győzelemhez hasonlítanám a Nagy Imre-temetés hozadékát, hiszen – például – fényes karrierok kiindulópontja lett. Gondoljunk csak a harmadik Orbán-kormány rendészeti államtitkárára, Tasnádi Lászlóra, aki 1989 júniusában a BRFK állambiztonsági szerve III/II-2. osztály C alosztályát vezette, és bár – elmondása szerint – az újratemetés napján feladata nem volt, állítólag telefonon tartotta a kapcsolatot a hozzá kapcsolt hálózati személyekkel. Egy 1989. június 1-jei irat szerint Nagy Imre temetésén a III/II-2. osztály „operatív erőiből és eszközeiből” C alosztály kapcsolattartó operatív tisztje, Tasnádi László rendőr százados fog részt venni, a hozzá kapcsolt társadalmi megbízottak (tmb) pedig „Vera” és „Amur” lesznek. Igaz, ekkor – Tasnádin kívül – még 119 operatív tisztet is mozgósítottak. Ahogy egy iratban megfogalmazták: „Nagy Imre és társai 1989. június 16-ai temetése operatív biztosításában a BRFK ÁB Szerv állományából – főkapitányhelyettes elvtárs által 415-42/1989. számon jóváhagyott biztosítási terv alapján – 120 fő operatív tiszt hajt végre feladatokat.” Az említett főkapitány-helyettes, Stefán Géza, aki 1989-től a BRFK állambiztonsági helyettese volt és a Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének állambiztonsági előkészületeit koordinálta, később (1994-től, 2009-ben bekövetkezett haláláig) a Katonai Biztonsági Hivatal főigazgatója volt, és a Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára lett.¹

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum 5. kötetének szerkezete két fő részre osztható. Az első részben találjuk az elemző, értékelő tanulmányokat, összesen hármat. Ezek társadalomtörténeti, politikai, illetve jogi és állambiztonsági dimenziókat villantanak fel, ezek alkotják tehát a fent korábban már említett szintévesztőtesztet, míg a könyv második részét a források foglalják el. Éppen e felosztás miatt kissé zavarban is

¹ Kimutatás, 1989. június 1.; valamint Javaslat akciőköltség térítésére, 1989. június 13. Mindkét dokumentum jelzete: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 1.12.2. 8. d.

vagyok, mert a fele tanulmánykötet, fele forráskötet párosítás a számomra kissé szokatlan. Érteni vélem a szándékot, hiszen az előszóban megígért forrásközpontú megközelítés igényelheti a releváns iratok teljes vagy részleges közlését, de akkor talán szerencsésebb lett volna a dokumentumokat magyarázó, pontosító jegyzetekkel is ellátni és a forrásközlés szabályai szerint az alaki, formai követelményeknek megfelelően közölni azokat. Leginkább a levéltári forrásokra vonatkozóan, de talán a sajtó- és egyéb iratok tekintetében is. Ráadásul hiányzik a közölt dokumentumokra való utalás, nincs szerves kapcsolat a források és az elemző tanulmányok között. Ez nem csak szerkesztési probléma, hiszen így nem használják ki a szerzők a közölt dokumentumok adta előnyöket, azt, hogy az érdeklődő olvasó nemcsak a szerző által kiragadott részeket olvashatja, de a teljes szövegkörnyezetet is rögtön megismerheti, ha veszi a fáradságot és hátralapoz. Ehhez jöttek volna jól a keresztshivatozások. A vegyes (az újragépett és a facsimile) forrásközlés is újdonság volt számomra. A kötet jobb használhatóságát segítette volna egy irodalomjegyzék, valamint egy (annotált) névmutató is, amely valamelyest pótolta volna a hiányzó történeti és magyarázó jegyzeteket; mindenesetre a könyv legvégén található kronológia enyhíti a hiátust. Fura módon egy egészoldalas (42) lábjegyzetben írtak a szerzők Krassó György életéről, de csak róla, senki másról a kötetben. Krassó jelentős szereplője volt a rendszerváltás elő- és utótörténetének, de rajta kívül még legalább tíz nevet felsorolhatnánk, akik megjelennek a kötetben és hasonló szerepet tölthettek be, mégsem kaptak életrajzi összefoglalást. A fentiekől eltekintve a forrásbázis – elsősorban a PB és a KB üléseinek vonatkozó jegyzőkönyvei – jól válogatott.

Talán a laikus olvasóközönségre is gondolva egy-egy, a könyvben megemlített szervezet, intézményt pár mondattal be lehetett volna részletesen mutatni, gondolok itt – többek közt – a Grósz Károly pártfőtitkár által „kimondhatatlan és soknevű”-nek nevezett Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságra (NJKPB-re) (17). Ez a bizottság a KB 1988. december 15-i döntése alapján alakult meg, és a feladata az volt, hogy a KB és a PB részére javaslatokat készítsen a jogalkotás és joggyakorlat, valamint a közigazgatás és a védelmi politika kérdései témakörben. Elnöke Grósz Károly pártfőtitkár, titkára Horn Gyula KB-tag, akkor külügyminisztériumi államtitkár volt. A bizottság tagjai valamennyien KB-tagok voltak: Borbély Sándor (a Munkásörség országos parancsnoka), Fejti György (a KB-titkára), Fock Jenő (a Minisztertanács nyugalmazott elnöke, a MTESZ elnöke), Horváth István (belügyminiszter), Kárpáti Ferenc (honvédelmi miniszter), Korom Mihály (nyugalmazott KB-titkár), Kótai Géza (a KB külügyi osztályának vezetője), Szűrös Mátyás (a KB titkára), Várkonyi Péter (külügyminiszter). A bizottság fennállása alatt öt ülést tartott, 1989. február 3. és június 9. között. Napirendjében olyan témák szerepeltek, mint a Varsói Szerződés fejlesztése, Nagy Imre és társai újratemetésével kapcsolatos tennivalók, vagy éppen a bel- és állambiztonság aktuális kérdései, a politikai rendszer reformja, a hatalomgyakorlás megosztása, illetve a Munkásörség működése, feladatai.²

² Az MSZMP központi vezető szervei ülésének napirendi jegyzékei, IV/2. 1981–1989, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2001, 416.

Kár, hogy a tartalom nem párosult igényesebb előkészítéssel, a nyomda ördöge vagy a figyelmetlenség számlájára írható tipográfiai következtelenségek (félkövérrel és kurzívval szedett alcímek váltogatása, a kettőspont rapszodikus használata), a szerkesztési problémák: a főszöveg szó szerint ismétlődik meg a lábjegyzetben (133), a levéltári rövidítések helytelen használata (ÁBSZTI az ÁBTL helyett, MOL az MNL OL helyett) miatt. Tipográfiai, de tartalmi kérdés is lehet a borítón szereplő könyvcím részben cirill betűs szedése. Sajnos én nem értem a funkcióját, nem értettem meg a borítótervező „üzenetét”.

Szekér Nóra és Riba András László könyve minden fentebb említett hiányossága ellenére számos vonatkozásban pontosabbá teszi a Kádár-korszakkal kapcsolatos ismereteinket, és nemcsak a szakmai, de a szélesebb nagyközönség számára is élvezetes és tanulságos. Bemutatja, hogy egy történeti eseménynek hányféle olvasata lehet, és szakít olyan dogmává csontosodott ítéletekkel, amelyek mélyen beívódtak a mai magyar köztudatba.

„Kedves Misi! Értesítelek, hogy e hó 3. kelt 6. lapod megkaptam, amelyért fogadd köszönetemet”